

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM INDIVIDUALIZACE TRESTU V NÁVRHU TRESTNÍHO ZÁKONÍKU

JUDr. MARIE VANDUCHOVÁ, CSc.

Katedra trestního práva Právnické fakulty UK v Praze

Právní úprava podmínek pro ukládání trestních sankcí v návrhu trestního zákoníku je založena na současném uplatnění dvou protikladných linií. Na jedné straně jde o linii širokého využívání alternativních sankcí, a to nejen v oblasti bagatelní kriminality, ale i v oblasti kriminality střední, kterou má být dosaženo zmírnění sankční hladiny tak, aby se nepodmíněný trest odnětí svobody v těchto oblastech uplatňoval jen výjimečně. Na druhé straně je výrazným rysem návrhu zpřísnění sankčních následků u nejzávažnějších trestných činů zejména z oblasti násilné a organizované kriminality. Zvýšení účinnosti trestního postihu je tedy spojováno, podobně jako je tomu v mnohých moderních zahraničních právních úpravách, s prohloubením diferenciací mezi uvedenými kategoriemi trestných činů.

Předpokladem pro patřičné uplatňování obou linií je respektování obecně uznávaných zásad trestání, mezi něž patří také zásada individualizace ukládaného trestu. O tom, zda zákon poskytuje příznivé možnosti pro individualizaci trestu, svědčí především volba obecných hledisek pro jeho výměru. V § 39 odst. 1 návrhu jsou ve srovnání s dosavadní právní úpravou tato hlediska stanovena srozumitelněji a také podrobněji. Mimo stávajících kritérií je v něm výslovně zohledněna i snaha pachatele nahradit škodu způsobenou trestným činem a rovněž účinky a důsledky, které lze od trestu očekávat pro budoucí život pachatele.

Pro náležitou individualizaci trestu má vedle těchto obecných hledisek nemalý význam také to, zda zákon umožňuje docílit náležité variability ukládaných sankcí. V této souvislosti bych chtěla uvést několik poznámek ke třem dílčím otázkám, jejichž řešení v návrhu trestního zákoníku si podle mého názoru zasluhuje pozornost. Za prvé, jde o posouzení možností, které návrh trestního zákona poskytuje pro vzájemnou kombinaci trestů, za druhé, se jedná o právní úpravu přiměřených omezení a přiměřených povinností ukládaných v rámci trestů nespojených s odnětím svobody, a konečně za třetí, o otázku vnější diferenciací výkonu trestu odnětí svobody.

I.

Pokud se jedná o možnosti vzájemně kombinovat jednotlivé tresty, zachovává ustanovení § 53 odst. 2 návrhu trestního zákoníku v podstatě dosavadní stav, poskytující pro ukládání trestů vedle sebe poměrně široké možnosti. Návrh

v zásadě vylučuje možnost uložit vedle sebe pouze ty tresty, které jsou koncipovány jako vzájemně alternativy (domácí vězení – odnětí svobody, domácí vězení – obecně prospěšné práce, odnětí svobody – obecně prospěšné práce), nebo které jsou stejné povahy (peněžitý trest – propadnutí majetku, zákaz pobytu – vyhoštění).

Kromě toho návrh výslovně nepřipouští uložit vedle sebe dvě nejvýznamnější alternativy nepodmíněného trestu odnětí svobody, resp. domácího vězení, a to obecně prospěšné práce a podmíněné odsouzení (§ 53 odst. 2 ve spojení s § 52 odst. 2 návrhu). Dochází tak k jednoznačnému potvrzení výkladu převažujícího v dosavadní nauce i praxi, který kombinaci těchto trestů vylučuje. Někdy bývá proti tomuto výkladu namítáno¹, že kombinovat intenzivní dohled s obecně prospěšnou prací vykonávanou ve volném čase by k účinnému ovlivňování některých pachatelů bylo naopak žádoucí.

Zákazy podobného druhu neumožňující kombinovat hlavní alternativní tresty lze ovšem nalézt i v zahraničních právních úpravách. Tak například podle německého trestního zákona nesmí být peněžitý trest, který je hlavní alternativou trestu odnětí svobody, zásadně ukládán nejen vedle nepodmíněného odnětí svobody, ale i vedle odnětí svobody v podmíněné formě. Podle francouzského trestního zákona nesmí být trest obecně prospěšných prací jako alternativní trest uložen vedle dalších alternativních trestů jako je pokuta nebo denní pokuta. Uvedená řešení vycházejí z představy, že při kumulaci těchto trestů existuje nebezpečí, že trest nebude přiměřený spáchanému činu a že přílišná represe ztíží resocializaci pachatele. Taková situace by mohla nastat i při kumulaci podmíněného odsouzení s trestem obecně prospěšných prací, a to zejména v případě nedodržení některé z podmínek výkonu těchto trestů (např. nevedení řádného života), které by vedlo k přeměně obou alternativních trestů na nepodmíněný trest odnětí svobody.

Lze tedy uzavřít, že pro ukládání trestů vedle sebe poskytuje návrh dostatečný prostor a že další rozšiřování těchto možností by mohlo neúměrně zatěžovat pachatele a znesnadňovat jeho resocializaci.

II.

Variability trestů lze kromě současné aplikace různých druhů trestů dosáhnout i jinou cestou, a to s využitím různých povinností a pokynů, pro které je v návrhu trestního zákona používáno dosavadní označení přiměřená omezení a přiměřené povinnosti směřující k tomu, aby pachatel vedl řádný život. Ukládání přiměřených omezení a přiměřených povinností může sloužit nejen k hlubší individualizaci obsahu alternativ spojených se zkušební dobou (podmíněného upuštění od potrestání s dohledem, podmíněného odsouzení, podmíněného odsouzení s dohledem), ale i trestu obecně prospěšných prací, trestu zákazu pobytu a nově navrhovaného trestu domácího vězení.

Soudní praxí jsou bohužel tyto možnosti podle dostupných poznatků stále využívány jen v malé míře, a to zčásti zřejmě pro jejich obtížnou kontrolu a zčásti proto, že pro jejich výkon nejsou vytvořeny odpovídající programy.

¹ Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 2. vydání. Brno: MU, 1996, s. 275.

Návrh trestního zákona ve snaze motivovat soudy k četnějšímu ukládání těchto omezení a povinností jejich výčet ve srovnání se současnou právní úpravou dále rozšiřuje. V ustanovení § 48 odst. 4 nově stanoví pod písm. f) omezení zdržet se neoprávněných zásahů do práv nebo právem chráněných zájmů jiných osob, pod písm. h) omezení zdržet se požívání alkoholických nápojů nebo jiných návykových látek, pod písm. i) povinnost uhradit dlužné výživné nebo jinou dlužnou částku, pod písm. j) povinnost veřejně se omluvit poškozenému a pod písm. k) povinnost poskytnout poškozenému přiměřené zadostiučinění. Zatímco v případě přiměřených omezení a povinností uvedených pod písm. h) a i) jde jen o legislativní vyjádření dosavadní soudní praxe, pod písm. f) je zakotvena zcela nově formulovaná povinnost, která by nepochybně mohla preventivně působit např. v případech domácího násilí.

Na tomto místě však považuji za zapotřebné upozornit zejména na obsah přiměřených povinností uvedených pod písm. j) a k), neboť ty se svým pojetím od dosavadních přiměřených omezení a povinností do jisté míry odlišují. Za přiměřená omezení a povinnosti jsou podle nauky a praxe považovány povinnosti zaměřené na odstranění základních kriminogenních faktorů, které podle obecné zkušenosti přispěly k páčání trestné činnosti pachatele nebo jeho trestnou činnost umožnily. S jejich pomocí má být pachateli usnadněno dosáhnout korekce jeho chování a vedení života bez páčání dalších trestných činů. Jejich podstatou je tedy plnění speciálně preventivní funkce. Veřejná omluva poškozenému [písm. j)] a poskytnutí přiměřeného zadostiučinění poškozenému [písm. k)] však mají jiný charakter. Představují určité vyrovnání, náhradu či satisfakci za spáchaný čin a jejich výkon je tudíž pro pachatele spojen s újmou podobnou trestu (zaplatit určitou částku, vynaložit práci k obnově poškozené věci apod.). Lze tedy říci, že plní úkoly podobné trestu a zvyšují punitivitu (intenzitu) uloženého trestu.

Jejich zařazení na závěr výčtu přiměřených omezení a povinností je proto nelogické a neodpovídá jejich povaze. Bylo by srozumitelnější a přehlednější, kdyby tyto povinnosti byly přiřazeny k povinnosti pachatele přispět podle svých sil k náhradě škody, kterou trestným činem způsobil, a byly uvedeny odděleně od povinností, resp. omezení, směřujících k tomu, aby pachatel vedl řádný život. Ostatně dosavadní i navrhovaná právní úprava povinnost k náhradě škody od přiměřených omezení a povinností také odděluje (viz např. § 59 odst. 2 TZ, § 48 odst. 3 návrhu).

Ve spojitosti s tím doporučuji uvážít, zda by okruh jednotlivých možností poskytnout satisfakci za spáchaný čin neměl být rozšířen, resp. konkretizován. Nabízí se např. obohacení výčtu o formy zadostiučinění obsažené v německé právní úpravě, které spočívají v povinnosti zaplatit peněžitou částku ve prospěch obecně prospěšného zařízení nebo ve prospěch státní pokladny či vykonat obecně prospěšné práce (§ 56b odst. 2 StGB). Zejména povinnost vykonat obecně prospěšné práce by podle mého názoru byla příspěvkem k větší individualizaci trestu, neboť by umožnila dosáhnout jinak nepřípustného spojení výkonu obecně prospěšných prací s podmíněným odsouzením či s podmíněným odsouzením s dohledem. Obecně prospěšné práce jako obsahový prvek podmíněného odsouzení nejsou neznámé i jiným zahraničním právními úpravami. Např. ve francouzské právní úpravě existuje vedle samostatného trestu obecně prospěšných prací i zvláštní forma podmíně-

ného odsouzení – tzv. odkladu spojeného se závazkem vykonat obecně prospěšnou práci (*sursis assorti de l'obligation d'accomplir un travail d'intérêt général* – čl. 132–54 a násl. CP). V české právní úpravě již byl okruh povinností ukládaných v rámci trestů nespojených s odnětím svobody významně rozšířen pro kategorii pachatelů ve věku blízkém věku mladistvých (srov. § 18 a 19 zák. č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, a § 26 odst. 5 TZ, který byl převzat do § 48 odst. 5 návrhu trestního zákona), a mám zato, že není důvod tento přístup neuplatnit i u ostatních dospělých pachatelů.

Překážkou pro rozšíření forem zadostiučnění by se neměl stát podle mého názoru již zastaralý, avšak stále zastávaný právní názor obsažený v judikatuře, podle něhož přiměřeným omezením nebo přiměřenou povinností nelze nahrazovat obsah jiného trestu (č. 32/64 – I Sb. rozh. tr.). Tento názor označoval Repík za nepřijatelný již v 70. letech minulého století², když považoval za vhodné aplikovat v rámci podmíněného odsouzení i taková omezení, která jsou mírnějšími modalitami obsahu jiných trestů, za předpokladu, že právní úprava zajistí přiměřenost těchto omezení. Domnívám se, že Repíkovo stanovisko neztratilo nic na svém opodstatnění dodnes.

III.

V souvislosti s problematikou individualizace trestu bych se ráda zmínila ještě o jedné otázce, jejíž řešení by bylo vhodné uvážit, a tou je způsob rozhodování o zařazování a přeřazování odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody do jednotlivých typů věznic. Návrh trestního zákona v § 56 a 57 setrvává na dosavadním řešení, podle kterého se nepodmíněný trest odnětí svobody vykonává diferencovaně ve čtyřech typech věznic – s dohledem, dozorem, ostrahou a se zvýšenou ostrahou – a pravomoc rozhodovat o zařazování a přeřazování odsouzených do těchto typů věznic je svěřena soudu.

Tato právní úprava je však již dlouhou dobu považována z penologického hlediska za málo vyhovující. Rozhodování soudu o těchto otázkách bývá většinou spíše formální a nedostatečně pružné. Soudce, který rozhoduje o zařazení odsouzeného, většinou nemá dostatek potřebných informací o osobě pachatele. Při posuzování jeho osobnosti vychází obvykle pouze z poznatků o spáchaném činu, z informace z místa jeho bydliště a z opisu rejstříku trestů. Podpůrnou roli zajisté hraje též osobní dojem, kterým odsouzený na soudce zapůsobil. K hlubšímu zkoumání osobnosti odsouzeného tyto zdroje zpravidla nestačí, ale nutno dodat, že podrobnější zkoumání osobnosti odsouzeného charakter trestního řízení ani neumožňuje. V důsledku toho se soudce při rozhodování o zařazení do příslušného typu věznic drží obvykle kritérií stanovených v zákoně a možnosti přihlídnout ke zvláštnostem případu a odchýlit se od těchto kritérií prakticky nevyužívá.

² Repík, B.: Probácia, podmienené odsúdenie a niektoré problémy ďalších trestov bez odňatia slobody, in: Tresty bez odňatia slobody. Zborník materiálov zo zasadnutia sekcia trestného práva pri PÚ MS. Zväzok 41. Bratislava: PÚ MS SSR, 1978, s. 87.

Pro resocializaci odsouzeného hraje rozhodující roli postupné uvolňování režimu výkonu trestu, neboť umožňuje zmírnit dezintegrační účinky věznění a snížit nebezpečí spojené s pobytem v „totální instituci“. Upevňování žádoucích kontaktů a spojení s vnějším světem má velký význam pro úspěšný přechod odsouzeného na svobodu. Česká právní úprava založená na vnější diferenciaci do čtyř typů věznic a svěřující rozhodovací pravomoc při přerazování odsouzených do těchto typů věznic soudu ale náležitě podmínky pro uvolňování režimu výkonu trestu nevytváří. Tento závěr lze dovodit i ze statistických dat o složení odsouzených podle typu věznice³, z nichž vyplývá, že ve věznicích uzavřeného typu – s ostrahou a se zvýšenou ostrahou – se nacházejí téměř dvě třetiny odsouzených, zatímco ve věznicích s dohledem a dozorem pouze něco málo přes třetinu odsouzených. V zahraničí je poměr počtu odsouzených v uzavřených a otevřených věznicích právě opačný, např. v Dánsku vykonává trest odnětí svobody v uzavřených věznicích jen 10% odsouzených a zbývajících 90% ve věznicích otevřených. S nepříznivým složením odsouzených z hlediska typů věznic pak souvisí i obtíže se zaměstnáváním vězňů a vysoké náklady na výkon trestu.

Řešení svěřující zařazování a přerazování odsouzených do typů věznic soudu vyznívá nepříznivě i při srovnání s celou řadou zahraničních právních úprav jako je např. úprava výkonu trestu odnětí svobody v SRN, Anglii, skandinávských zemích nebo Kanadě. Důraz je v nich kladen na maximální individualizaci ukládaného trestu a na zajištění vysoké flexibility v průběhu jeho výkonu, a proto je v nich rozhodovací pravomoc svěřena orgánu provádějícímu výkon trestu, tedy Vězeňské službě. Zohledňuje se tu, že Vězeňská služba má na rozdíl od soudu lepší možnosti k poznání osobnosti odsouzeného, neboť disponuje příslušnými specialisty (psychology, pedagogy apod.) a pobyt odsouzeného v nástupním oddělení jí ke zkoumání osobnosti odsouzeného poskytuje dostatek času.

Nápravu zmíněných nedostatků nelze odstranit plným přenesením pravomoci rozhodovat o zařazování a přerazování odsouzených na Vězeňskou službu, neboť podle nálezu Ústavního soudu vyhlášeného pod č. 8/1995 Sb. je rozhodování o zařazení a přerazení odsouzeného do určitého typu věznice rozhodováním o trestu za trestný čin, což čl. 40 odst. 1 Listiny svěřuje výlučně do pravomoci soudu

Přijatelné řešení by však za této situace bylo možno spatřovat v omezení rozhodovací pravomoci soudu o těchto otázkách a v současném rozšíření okruhu působnosti Vězeňské služby, čehož lze dosáhnout redukcí počtu typů věznic. Návrhy v tomto smyslu začala v letošním roce zpracovávat multidisciplinární pracovní skupina v rámci projektu Českého helsinského výboru „Přístup ke spravedlnosti ve vězeňství – litigation a lobbying“. Její záměr omezit vnější diferenciaci výkonu trestu odnětí svobody pouze na dva typy věznic – otevřené a uzavřené – a v rámci nich dosáhnout větší a flexibilnější vnitřní diferenciaci realizované Vězeňskou službou, je podle mého názoru velmi zajímavý. K uskutečnění tohoto záměru je však nezbytné provést důkladnou analýzu existujících diferenciačních kritérií a na základě výsledků tohoto rozboru zvážit vypracování kritérií zcela nových.

³ Viz Statistická ročenka Vězeňské služby 2005, s. 33.

ZU EINIGEN FRAGEN DER INDIVIDUALISIERUNG DER STRAFE IN DEM ENTWURF DES STRAFGESETZBUCHS

Zusammenfassung

Der Beitrag betont, daß für die Individualisierung der Strafe neben den allgemeinen Gesichtspunkten für die Ermessung der Strafe auch das von erheblicher Bedeutung ist, ob das Gesetz die zuständige Variabilität der zu verhängenden Sanktionen ermöglicht. In diesem Zusammenhang empfiehlt sich die Erweiterung des Katalogs der Auflagen und Weisungen, die im Rahmen der Strafaussetzung zur Bewährung und anderer alternativen Strafen auferlegt werden. Es wird vorgeschlagen, diesen Katalog um die Formen der Genugtuung für das begangene Unrecht, beinhaltet in dem deutschen Strafgesetzbuch (die Auflage einen Geldbetrag zugunsten einer gemeinnützigen Einrichtung oder zugunsten der Staatskasse zu zahlen, die Auflage, sonst gemeinnützige Leistungen zu erbringen) zu ergänzen.

Der Beitrag beschäftigt sich auch mit der äußere Differenzierung des Strafvollzugs. Es wird vorgeschlagen, die Anzahl der Anstaltsformen zu reduzieren und die Entscheidungskompetenz des Gerichtes über die Eingliederung des Verurteilten in verschiedene Anstaltsformen auf diese Weise zu beschränken.

Die Schlüsselwörter: die Strafe, die Individualisierung der Strafe, die Auflagen, die Weisungen, der Strafvollzug, die Differenzierung des Strafvollzugs